

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVII

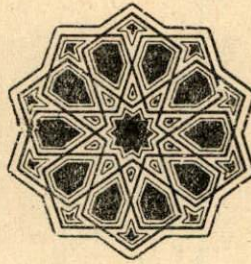

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVII

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa
Prof.Dr. H. ATAY , <i>Kur'ân-ı Kerim ve Kudsiyet</i>	1
Prof.Dr. M.S. AYDIN, <i>Sürec Felsefesi Işığında Tanrı-Alem İlişkisi</i>	31
Prof.Dr. İ.A. ÇUBUKÇU, <i>Biruni</i>	89
Prof.Dr. H. YURDAYDIN, <i>İslâm Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu</i>	97
Doç.Dr. H. ALTINTAŞ, <i>İslâm Düşüncesinde Tasavvuf</i>	111
Doç.Dr. M. AYDIN, <i>Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış</i>	123
Doç.Dr. S. HİZMETLİ, <i>Tarihi Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi</i>	149
Doç.Dr. S. HİZMETLİ, <i>İslâm'ın Derûnî Tezâhürleri</i>	177
Doç.Dr. İ. KAYAOĞLU, <i>İslâm'da Adalet Mefhumu</i>	201
Doç.Dr. M. ŞİMŞEK, <i>Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münâkaşalar</i>	207
Doç.Dr. G. TÜMER, <i>Yehova Şahitleri Hareketi ve Bir Din Olup Olmadığı</i>	221
Doç.Dr. A. UĞUR, <i>Kemal Paşa Zâde'nin VIII. Defteri</i>	265
Doç.Dr. M.S. YAZICIOĞLU, <i>Mâtürîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması Ebû Mansur Mâtürîdî ve Ebu'l-Mu'in Neseî</i>	281
Yrd.Doç.Dr. M. BAYRAKTAR, <i>İbn Sînâ'da Varlık, Varoluşun Sebebi ve Varlığın Delili Olarak Aşk</i>	299
Yrd.Doç.Dr. M. BAYRAKTAR, <i>Al-Jahız and the Rise of Biological Evolution</i>	307
Yrd.Doç.Dr. S. EROĞLU, <i>Kur'an Hükümlerinin Hukuk Açısından Değerlendirilmesinde metod</i>	317
Yrd.Doç.Dr. M. KOŞTAŞ, <i>Doğu Arap Dünyasında Hukukî Modernleşmenin Birkaç Yönü</i>	327

Yrd.Doç.Dr. M. KOŞTAŞ, <i>La Laiscation De L'Etat Turc</i>	339
Dr. M. ATALAR, <i>İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Kitaphğında Mevcut Bulunan Tarihi Çalışmalarının Listesi</i> ..	347
Dr. M. ATALAR, <i>A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Genel Kitaphğı Yazmalar Bölümündeki Tarih Çalışmaları</i>	355
Dr. H. KIRBAŞOĞLU, <i>İbn Haldûn'un "Mukaddime"sinin Yeni Bir Tercümesi Üzerine (I)</i>	363
Dr. H. KIRBAŞOĞLU, <i>Mukaddime'ye Yazılan "Giriş" Bir İntihal mi? (II)</i>	399
Ar.Gör. Ali YILMAZ, <i>Yeni Tarama Sözlüğü</i>	415

YENİ TARAMA SÖZLÜĞÜ, Düzenleyen: Cem DİLÇİN, Türk Dil Kurumu Yayınları: 503. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983.

Gör. Ali YILMAZ

* * *

Tarihe bakıldığı zaman birçok milletin, çeşitli savaşlar sonucunda, başka başka milletlerle ve onların medeniyetleriyle temas kurdukları görülür. Ya galip gelmişler; böylece, ayrı bir medeniyetin ve kültürün sahibi olan toplulukları egemenlikleri altına almışlar veya, sınırlarının genişlemesi ile, onlara komşu olmuşlardır. Ya da mağlup olarak, başka medeniyet ve kültür sahiplerinin egemenliği altına girmişlerdir. Her iki halde de, bu iki ayrı kültür ve medeniyet birbirlerinden, az ya da çok, etkilenerek onların sahibi olan toplulukların yaşayış tarzlarında da değişmelere sebep olmuştur.

Bu etkileşmeden, o milletlerin dilleri de yeteri kadar nasibini alarak, bir araya gelmenin sağladığı kaynaşma ile, birinin dilindeki kelimeler diğerine geçmiştir. Yeni kültür ve medeniyetin kavramlarını ve yeni yerlerde bulunan değişik şeylerin isimlerini öğrenme zarureti sonucunda dillerdeki kelimelerin de değişmesi bir vakıadır.

Türk dili de aynı vakıa ile karşı karşıya kalmıştır. Türklerin, İslâmiyeti kabul etmelerinden önce, çeşitli medeniyetlerle temasları olmuş, başka dillerin konuşulduğu topraklar üzerinde hakimiyet kurmuşlar; buralarda dil, din ve medeniyet alış veriş olmuştur. Karşılaştıkları eşya ve tabiatın; başka hayvan ve bitkilerin, başka sarayların, dinlerin kelime ve deyimlerini de devşirmişlerdir.¹

Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra ilk dikkati çeken değişme dil sahasında görülür. İslâmiyetten önce türk dili ile ilim ve felsefe kitapları yazılmadığı (veya sonraki asırlara ulaşmadığı) için eski Ortaasya

1 Banarlı, Nihat Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c.I, s. 90.

Türkçesinde ilim ve felsefe terimleri çok azdır. İslâm medeniyetini kabul edince, Türk diline, bu medeniyetin iman, ilim ve tefekkür lisanından çok sayıda kelime girmiştir.² Bu kelimeler çoğunlukla Arapça ve kısmen Farsça idi.

Ecdadımız, İslâmiyeti kabul ettikten sonra ona sınıksız sarılmış, sahip çıkmış ve asırlarca bayraktarlığını yaparak İslâm kültür ve medeniyetini de, yeni yerleştiği Anadolu'da ve Avrupa içlerinde devam ettirmiştir. İslâmî ilimler daha çok Arapça ile yazılmış ve aynı zamanda, İran'da Farsça İslâmî bir edebiyat gelişmiştir. İslâmiyetin kabulünden sonra Arap harfleri de benimsenmiş olduğundan, zamanla Arapça ve Farsça, Türkçeyi daha da etkilemiş ve birçok kelime, yerini Arapça ve Farsça kelimelere bırakmıştır.

Söz konusu edilen bu sebeplerle Türkçedeki bazı kelimeler kullanılmaz olmuş; hatta unutulmuş ve anlaşılmaz hale gelmiştir. Bir kısmı Anadolu'nun bazı yerlerinde kullanılıyorsa da, bir kısmı, kitap sayfaları arasında kalmıştır.

İşte, unutulmuş olan bu kelimelerin, en azından, bir kitapta görüldüğünde anlaşılabilmesini sağlamak maksadıyla Türk Dil Kurumu tarafından bir TARAMA SÖZLÜĞÜ serisi hazırlanmıştır.

İlk çalışmaları 1935 yılında başlayan bu faaliyet çeşitli safhalar geçirmiştir.

* * *

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü :

1943-1957 yılları arasında yayımlanmış dört kitaplık bir sözlük serisidir.

1. Kitap, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul 1943. XIV+862 sayfa.
2. Kitap, iki cilt olarak yayımlanmıştır:
  - I. Cilt, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1945. XXIV+558 sayfa. A-İ harfleri.
  - II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953. 532 sayfa (559-1090), K-Z harfleri.
3. Kitap, Karınca Matbaası, Ankara 1954. XVIII+840 sayfa.
4. Kitap, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957. XVI+924 sayfa.

² Banarh, Nihat Sami, *a.g.e.*, s. 90, 91

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nün her kitabı ayrı ayrı sözlüktür. 1. Kitapta 50, 2. Kitapta 50, 3. Kitapta 30, 4. Kitapta 30 eserin taranmasından elde edilen kelimelerin açıklamaları ve tanıkları vardır.

1. Kitabın Önsöz'ünde Türk Dil Kurumu sözlük çalışmaları anlatılmakta, bu çalışmaların üçüncüsünün "*Büyük Türk Kamusu*"nu ortaya çıkarmak olduğu belirtilerek şöyle denmektedir: "Bu, yediyüz yıllık Türkiye Türkçesinin tarih boyunca bütün ses, şekil ve anlam değişmelerini içine alan tam bir sözlüğü olacaktır. *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*' adını verdiğimiz bu eser *Kamus*'un hazırlıklarındandır." (s.IV)

Bu hazırlıklar 1935 yılında başlatılmış, 1942 yılına kadar, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Türkiye Türkçesiyle yazılmış olan 170 eser taranarak Türkçe kelimeler ve bunların tanıkları çıkarılmış. İlk olarak 23 eserin kelimeleriyle deneme mahiyetinde bir tarama sözlüğü yayımlanmıştır.³

* * *

Tarama Sözlüğü :

Tarama sözlüğü çalışmalarının 8 ciltlik bu ikinci serisi 1963-1977 yılları arasında tamamlanmıştır. İlk altı cildi sözlük, VII. cilt Ekler ve VIII. cilt Dizin'dir.

I. cilt A-B

Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1963.

XCII+746 sayfa.

II. cilt. C-D

Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965.

LXXII+935 (447-1382) sayfa.

III. cilt E-İ

Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1967.

LXXII + 759 (1383-2142) sayfa.

IV. cilt K-N

Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.

LXXII+659 (2143-2902) sayfa.

³ *Örneklerle Tarama Sözlüğü Denemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul 1942.

V. cilt O-T

Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971.
LXXII+975 (2903-3878) sayfa.

VI. cilt U-Z

Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972.
LXXII+935 (3879-4814) sayfa.

Her cildin başında Önsöz aynen yazılmış, taranan eserler tanıtılmış ve yazıldığı yüzyıl sırasına göre kısaltmaları verilmiştir.

Önsöz'de şöyle deniyor: "Bu kitap, XIII. yüzyıldan günümüze kadar Türkiye Türkçesiyle yazılmış 227 eserden taranan ve bugün kullanılmayan, ya da anlamı, şekli değişik olarak kullanılan Türkçe sözlerin sözlüğüdür." (s.V)

VII. cilt EKLER

Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974.
LXXII+296 sayfa.

Tarama Sözlüğü'nün ilk altı cildinde bulunan kelimelerin, bugün kullanılmayan veya başka görevde kullanılan eklerini ihtiva eder.

VIII. cilt DİZİN

Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1977.
VIII+420 sayfa.

Bugün kullanılan kelimelerin, *Tarama Sözlüğü*'ndeki eski karşılıklarını vermektedir.

Örnekler:

Akıl: Bilik, öğ, ök, us.

Güneş: Çoğaç, çoğaş, gün.

Kısa: Çemrek.

Sırt: Eğin, eyin, yağırnı, yağrın.

Yenilmek: Basılmak, sınıkmak, sımmak, ululmak, ütülme.

* *

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü ve *Tarama Sözlüğü*'nün düzenlenmesinde tutulan yol şöyledir:

1. Madde başı olan her söz, taranan kitaplardan alınan, en az bir tanığa dayanmaktadır.
2. Söz, tanık içinde hangi anlamda kullanılmışsa o anlam yazılmıştır. Başka anlamları bulunduğu bilirse dahi, tanığı yoksa yazılmamıştır.
3. Her tanığın sonunda, hangi eserden alınmış olduğu, kısaltmalarla gösterilmiş, yüzyılı ve sayfa numarası belirtilmiştir.
4. *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*'nün 4. Kitabı ile *Tarama Sözlüğü*'nde, madde başı olan sözlerin, eserdeki yazılış şekli eski harflerle gösterilmiştir.

* * *

YENİ TARAMA SÖZLÜĞÜ, tarama sözlüğü faaliyetinin son merhalesini teşkil etmektedir. Bu, ilk serideki dört ve ikinci serideki altı ciltlik sözlüklerin, sadece sözlerini ve anlamlarını alarak meydana getirilmiş tek ciltlik bir sözlüktür. Hazırlanmasındaki gaye Önsöz'de şöyle anlatılıyor: "*Tarama Sözlüğü*, ilk cildinin yayımlandığı tarihten bu yana Türkoloji alanında büyük bir boşluğu doldurmuş, yerli ve yabancı uzmanlarca sürekli aranan ve kullanılan bir başyapıt olmuştur. Bugün de, bu önemli işlevini sürdüren sözlüğün, kullanım alanını genişletmek ve eski metinlerle ilgilenen herkesin kolayca yararlanabilmelerini sağlamak amacıyla, taniksiz bir tek cilt halinde yeniden düzenlenmesi gereği ortaya çıkmıştır." (s. VII)

Sözlüğün düzenlenmesinde tutulan yol şöyledir:

1. Madde başı olan sözlerin tanıklardaki yazılış şekilleri korunmuştur.
2. *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* ve *Tarama Sözlüğü*'nün söz varlığı korunmuş, başka söz eklenmemiştir. Sözü, birbiriyle ilgili türlü anlamları varsa verilmiş; yazılışları ve söylenişleri aynı, fakat anlamları farklı sözler ayrı maddeler halinde yazılmıştır.
3. Sözlerin tanıkları yazılmamıştır.

Örnekler:

Çalap: Tanrı, Allah.

İley: Huzur, ön, kat, yan, karşı taraf.

Köp: Çok.

Köpdürmek: Kabartmak.

Uşatmak (uşaltmak, uşandırmak): Parçalamak, ufaltmak.

Esirmek (esirmek): 1. Sarhoş olmak, aklını yitirmek, delirmek, kendinden geçmek. 2. Azgılaşmak, sertleşmek, çok kızmak.

Karaçı (karacı): 1. Yağmacı, gönül alan, 2. Çingene, 3. İftiracı, 4. Gözcü, gözetleyici, 5. Falcı, bakıcı.

Birim (I): Bir tanem, biriciğim.

Birim (II): Yolsuz ahnan vergi.

Ödek (I): Korkak.

Ödek (II): Zaman; tazminat, ödenilmesi gereken şey.

Tartmak (dartmak) (I): Çekmek.

Tartmak (II): Esirgemek, menetmek, alkoymak.

Tartmak (III): Saklamak.

Yeni Tarama Sözlüğü'nün başında ÖNSÖZ (s. VII-VIII), SÖZLÜĞÜN DÜZENLENMESİNDE TUTULAN YOLLAR (s.IX-X) ve ÇEVİRİYAZI ALFABESİ (s.XI) vardır. Sözlük kısmı 258 sayfadır. 259-476. sayfalar arası DİZİN'dir.

Dizin'de, madde başı olan sözlerin Tarama Sözlüklerindeki tanıklarda eski harflerle yazılış şekilleri yer almaktadır. Dizilişleri eski harflerin sırasına göredir.

Tarama sözlükleri, araştırmacılar için büyük bir boşluğu dolduracak niteliktedir. Kelimelerin tanıkları verilerek yayımlanmış olan *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* ve *Tarama Sözlüğü* daha yararlı olmakla beraber; onların bütün kelimelerini ihtiva eden tek bir cilt haline getirilmiş olması, kullanmada kolaylık ve pratiklik sağlamaktadır. Bu bakımdan *Yeni Tarama Sözlüğü* faydalı bir müracaat eseridir.